

DOI: 10.26104/NNTIK.2022.42.30.037

Ысырайылова Н.С.

МАССАЛЫК МААЛЫМАТ КАРАЖАТТАРЫНЫН
ТАРЫХЫЙ ПРОЦЕССТЕРДЕГИ РОЛУ

Ысырайылова Н.С.

РОЛЬ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ
В ИСТОРИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ

N. Ysyraiylva

THE ROLE OF THE MEDIA IN HISTORICAL PROCESSES

УДК: 008.316.77/930.2(94)

Бул макалада массалык маалымат каражаттарынын тарыхый процесстердеги ролу чагылдырылган. Кыргызстандагы массалык маалымат каражаттарында кездешикен терс көрүнүштөрдү жана алардын коомдук аң-сезимге тийгизген таасирине токтолгон. Заманбап жалпыга маалымдоо каражаттары коомдун жаашоосуна олуттуу таасирин тийгизет, жүрүм-турум үлгүлөрүн үйрөтөт, коомдук пикирди чагылдырат жана калыптандырат. Азыркы учурда массалык коммуникация коомдук-саясий системанын ортосунда маалыматты жеткирип, аны ишке ашыруунун каражаты катары массалык маалымат каражаттары эң маанилүү коомдук-саясий институтка айланууда. Бүгүнкү күндө массалык маалымат каражаттары татаал, көп баскычтуу, көп варианттуу көп максаттуу коомдук-саясий институт болуп саналат, маалыматты берүүдөгү ачыктык, атайын технологиялардын комплекси менен мүнөздөлөт. Кыргызстанда массалык маалымат каражаттары өлкөнүн саясий тарыхына бурулуш жасаганга олуттуу таасир эткени баса белгиленет. Ошол тарыхый процесстерде эркин гезиттердин орду өзгөчө болгону жана алар саясий күрөштүн активдүү катышуучулары болуу менен, бийликтин маалымат согушунда уттуруп коюшуна негизги себепчи болгондугу айтылат.

Негизги сөздөр: массалык маалымат, гезит, журнал, саясат, масс-медиа, рухий кризис, коомчулук, тарыхый процесс, коомдук пикир, дүйнөлүк процесстер.

В данной статье рассмотрена роль средств массовой информации в исторических процессах. Рассмотрены негативные явления СМИ и влияние на самосознание общества. Современные средства массовой информации оказывают существенное воздействие на жизнь социума, диктуют образцы поведения, отражают и формируют общественное мнение. В настоящее время массовая коммуникация транслирует информацию между социальной и политической системой, а СМИ как средство ее осуществления, становятся важнейшим социально-политическим институтом. СМИ представляют собой сегодня сложный, многоуровневый, поливариантный многоцелевой социально-политический институт, отличающийся открытостью передачи информации, совокупностью специальных технологий. Важность проблемы воздействия СМИ на общественное мнение в Кыргызстане связана с изменениями, происшедшими в течение последних десятилетий: достижения в области информационных технологий и коммуникационных процессов качественно преобразили современное постиндустриальное общество.

Ключевые слова: массовая информация, газета, журнал, политика, масс-медиа, духовный кризис, сообщество, исторический процесс, общественное мнение, мировые процессы.

In this article, we described the role of mass media in the modern world. Negative trends in this mass media in the country and addressing the impact on the public consciousness. Modern mass media have a significant impact on the life of society, dictate patterns of behavior, reflect and shape public opinion. At present, mass communication transmits information between the social and political system, and the media, as a means of its implementation, are becoming the most important socio-political institution. The media today is a complex, multi-level, multi-variant multi-purpose socio-political institution, characterized by openness in the transfer of information, a set of special technologies. The importance of the problem of media influence on public opinion in Kyrgyzstan is connected with the changes that have occurred over the past decades: advances in information technology and communication processes have qualitatively transformed modern post-industrial society.

Key words: mass information, newspaper, magazine, politics, mass media, spiritual crisis, community, historical process, public opinion, world processes.

Массалык маалымат каражаттары (ММК) – азыркы мезгилдеги жогорку өнүгүүгө жетишкен саясий иш-аракеттердин инструменти жана механизми. Массалык маалымат каражаттарына басма сөз, радио, телекөрсөтүү, интернет, кино, үн жазуу кирет; келечекте – ири коммуникациялык системаларды пайдалануу мүмкүнчүлүгү бар. Алардын аракеттери саны боюнча түрдүү аудиторияларга ырааттуулук менен маалыматтарды жайылтуу, идеологиялык, экономикалык, маданий жана саясий таасир тийгизүүнү өзүнө камтыйт [1].

Азыркы Массалык маалымат каражаттарынын өнүгүшүндө илимий-техникалык революция чоң түрткү берген. Анын жардамы менен ХХ кылымдын ортосунда эле чоң көлөмдүү сөз, видео, музыкалык маалыматтарды тез убакыттын ичинде жана массалык түрдө көрсөтүү жана тираждоо камсыз болду. Ушуга жараша журналист, техникалык жана кызмат кылуучу персоналдардан профессионалдык топ болгон маалымат жана үгүт кызматкерине чейинки жогорку квалификациялуу Массалык маалымат каражаттарынын кызматкерлеринин тобу түзүлгөн. Бул чөйрөнүн адистери башкаруу аппаратында, массалык профессионалдык, коомдук жана саясий уюмдарда катышышат. Массалык маалымат каражаттарынын өнүгүшү жана азыркы коомдун турмушундагы алардын коомдук-саясий

ролунун жогорулашы менен маалымдуулук, сөз эркиндиги жөнүндөгү маселелер тыгыз байланышкан. Аларды ишке ашыруу мүмкүнчүлүгү Массалык маалымат каражаттарын бийликтен же коомдук уюмдаштырылган топтордон кандай даражада көз каранды экендиги менен аныкталат [2]. Албетте, Массалык маалымат каражаттарынын көз карандысыздыгы куру кыял, чындыгында алар мамлекеттин жана коомдун ар түрлүү топторунун көз караштарын чагылдырышат. Алардын саясий ролу коомдогу социалдык-саясий күчтөрдүн катышы менен аныкталат. Азыркы мамлекеттердин Массалык маалымат каражаттарын монополияга алуу же катуу идеологиялык тескөө салганга мүмкүнчүлүгү бар.

Айырмасы демократтык мамлекетте Массалык маалымат каражаттарынын ишмердүүлүгүн жана продукциясын тикелей тескөө өзгөчө мезгилде гана (маселен, согуш мезгилинде) жана аз убакытка гана мүмкүн. Башка убактарда кыйыр текшерүүнүн ыкмаларынан негизинен финансы укугунан пайдаланышат. Массалык маалымат каражаттарын текшерүү ыкмаларына карата аларды шарттуу түрдө төмөндөгүдөй бөлсө болот: мамлекет тарабынан көзөмөлдөнүүчү (Би-Би-Си, Улуу Британия, РАИ Италия), жеке коммерциялык (Си-Эн-Эн, АКШ), кооперативдүү (Италиянын ТВ 6-каналы); улуттук же эл аралык маалымат агентстволору, газета тресттери, басма борборлору ж.б. Массалык маалымат каражаттарынын өз алдынчалыгынын деңгээлин катаал коммерциялык факторлор да чектеп коёт. Социалдык башкаруунун жана саясий алдоонун, социалдык топтордун мамилесин тескөөнү, маданиятта жайылтуунун ири куралы болуп **Массалык маалымат каражаттары** коомдук-саясий мамилелердин башкы элементине айланат. Алар саясий күрөшкө, анын мазмунуна жана формасына, идеологиялык, саясий жана маданий үгүттөөнүн өзгөчөлүктөрүнө бийликтегилердин саясатынын жарыкка чыгып жана бурмаланышына, миллиондогон адамдардын жүрүм-турумуна, жашоосуна көрүнүктүү таасир тийгизишет.

Заманбап коомдо массалык маалымат каражаттарынын ролу өзгөчө экени талашсыз чындык. Кайсы мезгилде, кайсы өлкөдө болбосун, заман талабына жараша, басма сөз кызматынын мааниси ар качан башкы орунда болуп келген. Себеби, өзүн сыйлаган адам саясий-коомдук турмуштагы ар кандай окуялардан кабардар болуп, акыл көрөңгөсүн кеңейтип, ой өрүшүн байытып, турмуш-тиричилигин ошого жараша ыңгайлаштырат.

Көп учурда айлык жана жумалык гезит-журналдарда жарыяланган материалдарды үзбөй окуп жүргөндөрдүн учурга жана келечекке карата көз карашы айкын, алдыга таштаган кадамдары ишенимдүү болот. Айрым эле учурда, ММКдагы туура эмес маалы-

маттардын айынан, жашоодогу өз багытын эле эмес, максатын да чаташтырып, көз көрүнөө жабыркап жаткандар да жетиштүү.

Демек, массалык маалымат каражаттарындагы маалыматтарды окурман өзү ылгап окушу керек. Себеби, дүйнөдөгү ар түркүн көз караштардын, идеялардын кагылышуусу күч алган азыркы заманда жеке адам эле эмес, бүтүндөй бир коом жалган пикирлер менен идеялардын азабын тартып калышы мүмкүн [1].

Коом ар тараптан терең кризиске кабылып, өлкөдө базар экономикасынын мыйзам ченемдүүлүктөрү өз өкүмүн жүргүзүп жаткан заманбап учурда коомдун журналист журтчулугуна карата талабы өстү [2].

Ал эми журналисттерибиз болсо, заман талабына жараша, ар кайсы с саясий топтун камчысын чаап тигил же бул саясатчынын кол баласына айланып калганы жашыруун эмес. Андай терс көрүнүштөр коомду жабыркатып, жалпы тоталдык кризиске алып бараткандай сезилет.

Кыргызстандагы массалык маалымат каражаттарынын деңгээлинин төмөндөп, кандайдыр бир саясат же бизнестик кызыкчылык менен гана жарыкка чыгып калганы, жаштарга пайдалуу маалыматтарды жеткирүүгө олуттуу маани беришпегендиги тынчсыздандырат. Андан дагы өкүнүчтүүсү – элдин маанайын көтөрүп, туура жолго багыттаган гезит-журналдар, тилекке каршы, республикабызда жокко саналуу. Мындан улам жаштар көбүнчө өздөрүнүн рухий азыгын башка өлкөлөрдөн чыгып жаткан басылмалардан издешүүдө [3]. Азыр болсо социалдык тармактар ММКнын ордун басып баратат десек болот.

Тарыхый жана саясий процесстин ажырагыс курамы болуп массалык байланыш эсептелет. Саясат, коомдук ишмердүүлүктүн башка түрлөрүнө караганда көбүрөөк атайын маалыматтык алмаштыруу каражаттарына, анын катышуучуларынын арасындагы туруктуу байланыштарды орнотуу жана кармап турууга муктаждыгы бар.

Тарыхый процесстерди саясаттагы бийликтин түрдүү алып жүрүүчүлөрүнүн, мамлекет менен жарндардын ортосундагы баарлашуунун үлгүлөрү жана байланыштын атайын каражаттарысыз элестетүү мүмкүн эмес. Бул бүткүл коомго кесепети тийген, топтук максат жана кызыкчылыктарды ишке ашыруу үчүн адамдардын баарлашуусунун өзгөчөлөнгөн жамааттык, татаал уюштурулган багытталган ишмердүүлүгүнүн түрү катары саясаттын табияты менен шартталган. Саясатта ишке ашкан максаттардын жамааттык мүнөзү алардын сөзсүз түрдө жамааттын (мамлекет, улут, топ, партия ж.б.у.с.) мүчөлөрү тарабынан кабыл алынышы жана

адамдардын жана уюмдардын ишмердүүлүгүнүн такталышын божомолдойт [4].

Бул көрүнүштүн өзү жарандардын тикелей өз ара ишмердүүлүгүндө мүмкүн болбой, көптөгөн адамдардын эркинин биримдигин, бирдиктүүлүгүн жана кыймыл-аракеттеринин бирдей багыттуулугун камсыз кылуучу маалыматты берүүнүн атайын каражаттарын колдонууну талап кылат. Андай каражаттар массалык маалымат каражаттары (ММК) же масс-медиа деп аталат [5].

ММК деп бардык жактарга атайын техникалык каражаттардын жардамы менен түрдүү маалыматтарды ачык, айкын жана ыкчам берүү үчүн түзүлгөн уюмдарды айтабыз. Алардын башкы өзгөчөлүгү болуп - ачык, айкындыгы, б.а. керектөөчүлөрдүн чексиздиги, атайын техникалык курал-жарактардын, шаймандардын болуусу, байланыш партнерлорунун убакыт жана мейкиндикте бөлүнүүсү, аракеттин коммуникатордон реципиентке бир тараптуу багытталышы, алардын ролунун өзгөрбөстүгү, аудиториянын мүнөзүнүн туруксуздугу эсептелинет.

Массалык маалымат каражаттарына пресса, массалык маалымат берүүчү китептер (справочник), радио, телеберүү, кино жана үн жазуу, видео жазуу кирет. Акыркы он беш, жыйырма жылдыкта массалык маалымат каражаттары спутник байланышы, кабелдик радио жана телекөрсөтүү, электрондук тексттик байланыш системалары, маалыматты сактоо жана басып чыгаруунун жекелик каражаттарынын (кассета, диск, принтер, флеш-кард ж.б.) кеңири таркалышынан улам маанилүү өзгөрүүлөргө дуушар болду.

Массалык маалымат каражаттары реципиенттердин кабыл алуу ыкмаларынан көз каранды болгон түрдүү мүмкүнчүлүктөргө жана ар кандай таасирлерге ээ [5].

Массалык маалымат каражаттары - азыркы мезгилдеги жогорку өнүгүүгө жетишкен саясий иш-аракеттердин инструменти жана механизми болуп саналат. Массалык маалымат каражаттарына басма сөз, радио, телекөрсөтүү, интернет, кино, үн жазуу кирет; келечекте ири коммуникациялык системаларды пайдалануу мүмкүнчүлүгү бар. Алардын аракеттери саны боюнча ар кандай аудиторияларга ирээттүүлүк менен маалыматтарды жайылтуу, идеологиялык, экономикалык, маданий жана саясий таасир тийгизүүнү өз ичине камтыйт. Заманбап массалык маалымат каражаттарынын өнүгүшүндө илимий-техникалык революция олуттуу түрткү берген [6]. Анын жардамы менен ХХ кылымдын ортосунда эле чоң көлөмдүү сөз, видео, музыкалык маалыматтарды тез убакыттын ичинде жана массалык түрдө көрсөтүү жана тираждоо камсыз болду. Ушуга жараша журналист, техникалык жана кызмат кылуучу персоналдардан профессионалдык топ

болгон маалымат жана үгүт кызматкерине чейинки жогорку квалификациялуу массалык маалымат каражаттарынын кызматкерлеринин тобу түзүлгөн.

Массалык маалымат каражаттары айрым бир тышкы күчтөрдүн диверсиялык аракеттеринин куралы болгон учурлар кездешет. Себеби ММК аркылуу өсүп келе жаткан муун маалыматтарды алып инсан катары социалдашат. КРда айрым массалык маалымат каражаттары эл аралык уюмдар тарабынан каржыланат деген маалыматтар бар [7].

Массалык маалымат каражаттарынын өз алдынчалыгынын деңгээлин катаал коммерциялык факторлор да чектеп коёт. Социалдык башкаруунун жана саясий алдоонун, социалдык топтордун мамилесин тескөөнү, маданиятта жайылтуунун ири куралы болуп Массалык маалымат каражаттары коомдук-саясий мамилелердин башкы элементине айланат. Алар саясий күрөшкө, анын түзүмүнө жана формалык-идеологиялык, саясий жана маданий үгүттөөнүн өзгөчөлүктөрүнө бийлик институттарынын саясатынын ишке ашышына жана бурмаланышына, миллиондогон адамдардын жүрүм-турумуна, жашоосуна көрүнүктүү таасир тийгизишет.

Эреже катары Массалык маалымат каражаттары башкаруучу чөйрөгө колдоочу мамиле кылып, жашап жаткан түзүлүштүн жактоочулары болушат. Массалык маалымат каражаттарынын үстүнөн тике же кыйыр теске салууга жасаган аракеттер коомдук турмуштун айрылгыс бөлүгү болуп саналат. Массалык маалымат каражаттарын тике текшерүүнү орнотууга умтулуулар аз эмес, барыдан мурда бул аракеттерге авторитардык, диктатордук, тоталитардык тартиптер кайрылышат.

Бул учурда ата мекендик Массалык маалымат каражаттарын текшерүү гана орнотулбастан, душмандын Массалык маалымат каражаттарга киришине жана жайылуусуна тоскоол кылууга техникалык барьер коюлат. Ошентип, өз коомун маалыматтан четтеп калуусуна дуушар кылышат. Массалык маалымат каражаттарын бир колго топтолушу (бийликтин) алардын продукциясы болгон кабарлардын мазмунун бир беткей болуусуна түртөт. Андай шартта кабарлардын баары бир гана максатка багытталат – аракеттеги саясий режимди жана бийлик субъектисин колдоо, ошол бийликтин артыкчылыгына басым жасоо. Жыйынтыгында сөз эркиндиги сыяктуу саясий укуктар жана эркиндиктер басмырланат же сөз жүзүндө формалдуу түрдө гана калат. Андын айынан массалык маалымат каражаттарынын көмөгү менен жабык коом түзүлүүсүнө шарт жагдай түзүлөт. Мындай шартта ММКга бир гана рол – заманбап техникалык каражаттардын жардамы менен элдин массасын толугу менен бийликке лоялдуу кылып тарбиялоо функциясы ыйгарылат. Ал эле эмес массалык маалымат каражаттары

жалпы эреже үчүн зарыл болгон талаптар үчүн коркунучсуз болгон саясий тең салмактуулукту сактоочунун да ролун ойнобой калат.

Бирок, андай абал өзгөчө жагымсыз жана коркунучтуу кесепеттерге жеткириши мүмкүн. Мисалга: контролго алынган Массалык маалымат каражаттары мурдагыдай, бийликтеги режим менен жалпы коомдун жана коомдогу башка топтордун ортосундагы чыныгы байланыштын коридору же каражаты катары кызмат өтөй калат [8].

Массалык маалымат каражаттары коомдун жана мамлекеттин жашоосунда жарандардын катышуусун жигердеген маалыматты, ченемдерди, баалуулуктарды таркатышат. ММКлар маалыматтын эки агымын пайда кылат: «үстүртөн» жана «төмөндөн». «Үстүртөн» маалымат мамлекеттик жана административдик чечимдерден кабардар кылса, «төмөндөн» маалымат ошол чечимдердин кабыл алынышы, башкарылуучулардын зарылдыгы жөнүндө кабар берет. Мыйзам ченемдүү түрдө ММКы мамлекеттик башкаруу системасына айкалышып, мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот бийлигинин катарында төртүнчү бийлик деп таанылып отурат.

Массалык маалымат каражаттарынын аткарымдары (функциялары).

Функция термини (лат. «functio» которгондо) - милдет, ишмердүүлүк, аткарым дегенди түшүндүрөт.

Массалык маалымат каражаттарынын түрдүү тармактарда көп өлчөмдөгү аткарымдары бар.

Е.П. Прохоров журналистиканы жарым функционалдык система катары карап, төмөнкүдөй алты аткарымын белгилейт:

1. коммуникативдик (байланыштыруучулук) – журналистиканын алгачкы аткарымы катары байланыш түзө билүү, баарлашуу аткарымы;

2. уюштуруучулук – коомдогу «төртүнчү бийлик» катары түздөн түз уюштуруу менен алектенген аткарымы;

3. идеологиялык (коомго багытталган) – аудиториянын дүйнө таанымына, баалуулук багыттуулугуна, өзүн өзү таанып билүүсүнө, идеал жана аракеттерине терең таасир тийгизүүгө аракеттерген аткарымы;

4. маданий-билим берүүчүлүк – коомдук маданияттын бир институту катары коомдун жашоосунда жогорку маданий баалуулуктарды үгүттөө жана таркатуу, жалпы адамзаттын маданиятынын тажрыйбасында адамдарды тарбиялоо аркылуу адамдын ар тараптуу өнүгүүсүнө салым кошкон аткарымы;

5. жарнактык-маалыматтык – аудиториянын түрдүү катмарынын кызыкчылыктарынан улам пайда

болгон коптогон утилитардык суроо-талаптарын (бакча, шахматтар, туризм, ашкана ж.б.) канааттандырууга багытталган аткарым;

б. рекреативдик (оюн-зоок, шыкалууну жок кылуу, рахаттануу) аткарым [9].

Тигил же бул башкаруучу режимдин башында турган күчтөр коомдогу боюнча реалдуу эмес, чындыктан алыс бирок өзүлөрүнө жагымдуу маалыматтарды алышат. Бул өз кезегинде карама-каршылыктардын күчөшү жана саясий кризистин өнүгүшүндө аларды алсыратат. Учурда Массалык маалымат каражаттарынын техникалык мүмкүнчүлүктөрүнүн өнүгүшү, чоң-чөн маалымат системаларынын жаралышы, өз коомун маалыматтан ажыратууга же өз маданиятын жана башка жашоодон оолактатып салууга жол бербейт. Айрым өлкөлөрдөгү мындай процесстер жалпыга маалымдоо каражаттарынын саясий ролун арттырууда.

Ошентип массалык маалымат каражаттары өлкөдө эле эмес, дүйнөлүк өнүгүүдө өзгөчө тарыхый роль ойноду. Тарыхый процесстерге натыйжалуу таасир этип коомдо өз ордун тапты.

Арийне илимий-техникалык процесс, ааламдашуу процесси ММК дүйнөсүнө да өзгөрүүлөрдү кийирип маалымат таратуунун дагы жаңы каражаттары пайда болуп, салттуу ММК түшүнүгүнө олуттуу өзгөрүүлөрдү алып келүүдө. Анткен менен салттуу массалык маалымат өзүнүн тарыхый ордун жогото элек.

Адабияттар:

1. Акматбекова Ж.А. ММКнын өнүгүү процессиндеги негизги теориялар. КТУ «Манас» университети, жыйнак, №6.
2. Корконосенко С.Г. «Основы журналистики». Принципы поведения журналиста. - М., 2007. - 436 с.
3. Кыргыз Республикасынын тарыхы. - Бишкек, 2013, 306-б.
4. Сыдыкбаев Ч.М. Ысырайылова Н.С. Азыркы коомдогу массалык маалымат каражаттарынын орду. КР УИАнын Кабарлары. 2018-ж. - №3.
5. Кузнецов Г.В. «ТВ-Журналистика». / Семь профессиональных граней. - М., 2004. - 278 с.
6. Муратов С.А. Журналистиканын нравалык принциптери: изилдөө жүргүзүүчү журналистика. - Бишкек, 2007.
7. Сыдыкбаев Ч.М. Билим берүү системасын талкалоо мамлекетке каршы диверсия менен барабар. / Известия вузов Кыргызстана, №8. - 2017-ж. - С.139.
8. Акматбекова Ж.А. Массалык маалымат каражаттары – өлкөнүн күзгүсү / Ж.Акматбекова / Наука и новые технологии. - 2015. - №1. -194-199-бб.
9. Сыдыкбаев Ч.М., Абдыкеримова А.А., Шадыев Б.М. Сырткы саясатта улуттук кызыкчылыктар түшүнүгүнүн калыптанышы. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана, №2. - 2018.